Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 4 Sayı: 17 Volume: 4 Issue: 17
Bahar 2011 Spring 2011

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CİNSİYET KATEGORİSİNİN İZLERİ

MARKS OF GENDER CATEGORY IN TURKISH LANGUAGE

Enfel DOĞAN*

Özet

Cins ya da cinsiyet, bazı dillerde kelimelerin erillik, dişillik ya da yansızlık bakımlarından sergiledikleri farklılaşmayı gösteren bir dil bilgisi kategorisidir. Hint-Avrupa dillerinin çoğunda, Hami-Sami dil ailesine mensup dillerde cinsiyet kategorisi mevcutken Altay dillerinde ve Türkçede yoktur, yani kelimelerin cinsiyeti bulunmamaktadır. Ancak Türkçede bazı kelimelerde kimi dilciler tarafından cinsiyet eki kabul edilen çeşitli morfemlere rastlanmaktadır.

Türkçe kelimelerde cinsiyet kategorisinin izlerini görebilmek amacıyla inceleme yapıldığında -bu kategoriye sahip olan dillerdeki gibi- biçimsel özelliklere rastlanmamaktadır. Ancak, bazı örneklerin varlığından yola çıkarak birtakım adlandırmalar ya da teklifler yapılması mümkün görünmektedir. Bu makalede konuyla ilgili görüşler ele alınarak bir değerlendirme yapılacak, anlamsal ve sözlüksel bakımdan cinsiyet kategorisi izi taşıdığını düşündüğümüz örnekler sınıflandırılacak ve bunlar bazı yeni terimlerle adlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Cinslik, Erillik, Dişilik, Türkçe.

Abstract

Sex and gender are under a grammatical category of the words in several languages, which shows the differentation presented in terms of masculinity, feminity or neutrality. While the category of gender exists in most of Indo-European languages and in the languages belonging to the semitic languages, it doesn't exist in Altaic languages and Turkish language. So the words don't have gender. However, it is affirmed by some linguists that the morphemes regarded as gender affixes take place in some words in Turkish language.

When Turkish vocabulary are investigated to be able to see the traces of gender category, morphological features are not encountered as in the languages which have this category. But, considering the existance of some examples, it is possible to entitle and offer a suggestion. In this article, regarding the opinions over the subject, an evaluation will be carried out, the examples we think they have traces of gender category in terms of semantic and lexical will be classified and some new terms will be proposed.

Key Words: Gender, Sex, Masculinity, Feminity, Turkish.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: enfel@istanbul.edu.tr

1. Giriş

Cinsiyet / cins / cinslik (İng.: *gender*, Fr.: *genre*, Alm.: *Genus*) terimi dil bilgisi kitaplarında genel olarak "bazı dillerde kelimelerin gramer bakımından 'erkeklik', 'dişilik' veya 'yansızlık' özelliği taşıması (Korkmaz, 1992: 32)" şeklinde tanımlanır.

Dil ailelerinden Hint-Avrupa dillerinde -Farsça ve İngilizce gibi bir iki istisna dışında- kelimeler eril ve dişil olarak sınıflandırılır. Hami-Sami dil ailesine mensup diller, Kafkas dilleri, Bantu dilleri de kelimeleri cinsiyet bakımından kategorilere ayırır.

Cinsiyet kategorisine sahip olan dillerde kimi yapı farklıkları görülmektedir. Örneğin, Hint-Avrupa dillerinden Latince ve Yunancada "eril, dişil ve yansız" olmak üzere üç cins varken aynı ailenin Roman kolundan Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcada adların yalnızca iki cinsiyeti (eril ve dişil) vardır. Cermen dillerinden Almancada cinsiyet üç türlüyken, aynı koldan İngilizcede cinsiyet birçok dile göre daha az yer tutar (Aksan, 1977: 86-88).

Türkçede ve Altay dillerinde ise dil bilgisi bakımından cinsiyet kategorisi yoktur. Türkçede kelime cinslerini bildiren ön ek (artikel) olmadığı için Türkçe kelimelerde dişilik-erkeklik ayrı kelime ile yapılır, yani cins ayrımı farklı kelimelerle belirtilir. Mesela *at* bir cinsi gösterir; bu cinsin erkeği *aygır,* dişisi *kısrak,* yavrusu ise *tay*dır. *Sığır* cinsi gösterir; bu cinsin erkeği *öküz* veya *boğa*, dişisi *inek,* yavrusu ise *dana*dır. Yine *ördek* cinsi gösterir. *Suna* bu cinsin erkeği, *burçin* ise dişisidir. Akrabalık adlarında kendisini gösteren "anne-baba, nine-dede, ağabey-abla vb." ayrımı da bu şekildedir.

"Erkeğiyle dişisi için ayrı sözcükleri bulunmayan insan adları 'erkek, kadın' sözcüklerinin uygunlarıyla tümlenir: *erkek aşçı, kadın hizmetçi, kız kardeş*... Hayvanlarda bu ayırma 'erkek, dişi' sözcükleriyle yapılır: *erkek aslan, dişi kaplan, baba hindi, dişi kurt*." (Gencan, 1966: 131).

2. Türkçede Cinsiyet Mantığı Üzerine

2. 1. Türkçede Dişilik Eklerinin Varlığıyla İlgili Bazı Görüşler

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bir dil bilgisi kategorisi olarak Türkçede cinsiyet yoktur. Ancak kimi araştırmacılar Türkçede dişilik bildiren bazı eklerin varlığını iddia etmişler, kimi araştırıcılar da buna karşı çıkmışlardır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar ve ileri sürülen görüşler -fikirlerin doğruluğu veya yanlışlığına fazla temas etmeksizin- kronolojik olarak şu şekilde verilebilir:

Köseraif (1941: 11) bazı dillerde kökler gibi birtakım eklerin de ortak olabileceğinden bahseder (Fr. *+Al* ile Tü. *+Al*; Far. *+gar* ile Tü. *+gAr* gibi) ve *+çA* ekinin de bu kabilden olduğunu söyler. İranlıların bu eki küçültmede kullandığını, Türkçede *kopça, boğça, ökçe* gibi kelimeler yaptığını, ayrıca Türklerin ek getirerek dişilliği ifade etmek için *+çA* ve *+m* eklerini kullandığını ifade eder. *köse+m, beg+üm, han+ım, témür+çe, ağa+ça, tayı+çe > teyze,*[1] *biy+çe* örneklerini sıralar.

Emre (1943: 31-37) Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi Türkçede de cins morfemlerinin var olduğunu ve araştırmaları sonucunda Türkçede bu morfemlerin

[1] *Teyze* kelimesinin köken bilgisel izahı için bk. Talat Tekin, " 'Amca' ve 'Teyze' Kelimeleri Hakkında", *TDAY-Belleten*, 1960, s. 283-294; Osman F. Sertkaya, "Çince Tay 'Büyük' Kelimesi ile Yapılan Damla, Dayı, Teyze ve Dede Kelimeleri Üzerine", *Türk Dili*, Sy. 680, Ağustos 2008, s. 150-159.

izlerini tespit ettiğini belirtmektedir. Emre'ye göre *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *kançık* 'dişi köpek' kelimesindeki +*çık* ekinde dişillik morfemi izi görülmektedir. Bu morfem dişilik eki +*çe* / +*çi* morfeminin +*k* ile uzatılmışıdır; yine *Dîvân*'da geçen *kunaçın* 'genç kısrak' ve Doğu Türkçesindeki *burçın* '1. dişi geyik, 2. dişi ördek' kelimelerindeki +*çın* eki de dişillik bildiren bir morfem olup +*çe* / +*çi* ekinin +*n* ile uzatılmış biçimidir.[2] Emre, *ağaça* kelimesinde ve Radloff'ta geçen *biçe* '1. kadın, 2. bey karısı', *peçe, piçe* 'abla' kelimelerinde bulunan +*çe* morfeminin; ayrıca, Doğu Türkçesindeki *bigim* / *begim* / *begüm* 'han karısı' ve *tarım* 'hanım' kelimelerinde bulunan +*m* ekinin yaygın bir şekilde dişil cinsi gösterdiğini belirtir.

Çağatay (1962: 13, 49) *hanım* ve *begüm* örneklerindeki +*m*'nin iyelik 1. şahıs eki olarak izah edildiğini; ama sadece erkekler için kullanılan bazı sözlerin bir iyelik ekiyle dişil hâle gelmesinin de izaha muhtaç olduğunu söyler. Çağatay ayrıca *ay+ım* 'Kırg. kadın zevce', *isi+m* '< *idi+m*, Sarı Uyg.', *teñri+m* 'Uyg., efendim' kelimelerinde de bu söz konusu ekin bulunduğunu söyler ve iddia edilenin aksine, *hanım* kelimesinin Farsça *hânumân* kelimesinden geliştiğini ifade eder.

Gencan (1966: 131) Türkçede erkek adlarıyla dişi adlarını ayırt edecek bir ek olmadığını; ancak pek eski çağlarda birkaç sözcüğümüze eklerle dişilik anlamının katıldığını gösteren izlere rastlandığını ifade eder ve *han-hanım, beğ-begüm/bike, ağa-ağaça, kağan-katun* örneklerini verir. Devamında, çoğaltılamayan bu örneklerin, bugün olduğu gibi eski çağlarda da Türkçe sözcüklerde erkeklik ve dişilik kavramlarını belirtecek şeklin gelişmediğine delil olduğunu söyler.

Kononov (1968: 81-88) birtakım küçültme eklerinin feodal unvanlarında kadın cinsini gösteren kelimelerde yapım eki olarak kullanıldığını öne sürer ve bu ekleri şu şekilde sıralar:

1. +*m* / +*ım*

han+ım 'küçük han > hanın zevcesi', *bek+im* / *beg+üm* 'küçük bey > beyin zevcesi', *täñri+m* 'prenses', *ar-ãm*" 'Çuv. küçük koca > zevce'.

2. +*A* (< +*Ak*), +*kA* (< +*kAy*)

kuda+ga 'görücü', *bik+e* / *bek+e* 'hanın kızı veya zevcesi', *han+i+ke* 'hanın zevcesi veya kızı'.

3. +*çı* / +*çü*, +*çA* (< +*çik*; +*çak*)

bi-çe, be-çe 'beyin zevcesi veya kızı', *ağa-ça* 'hanım'

4. +^{o}*ç* ~ +^{o}*ş*

bik+eç 'hanın zevcesi veya kızı', *han-iş* 'hanın zevcesi'

5. +*cık*

kar-cık[3] 'Tat. ihtiyar kadın'

6. +*kAn*

täñri-ken 'Uyg. imparatoriçe'

7. +*ey*

---

[2] Aslında +çIn, +çIl, +sIl, +şIn ekleri renk bildiren eklerdir (*burçin* < *bor* + *çın; kır* + *çıl; yaş* + *sıl* > *yaşıl* > *yeşil; sarı*+ *şın* gibi). Nitekim *burçin* kelimesi *boz renkli (ördek)* demektir.

[3] karcık < karı + cık

ög-ey 'üvey'

8. *ka / +kay*

ana+ka 'Tel. büyük anne', *ana+kay* 'Kaz. süt anne'.

Kononov (1968: 84) ayrıca, Türkologların çoğuna göre *+m* ekinin teklik 1. şahıs iyelik eki olduğunu; Ramstedt'in ise adı geçen kelimelerdeki *+m*'nin Moğolca *eme* 'kadın' kelimesinden türediğini söylediğini ifade eder.

Karaağaç (1989: 81-83) dillerin zamirlerden sonra kullanım sıklığı en yüksek sözlerini akrabalık adlarının oluşturduğunu, anlamları yanında ünlem olarak da kullanılıyor olmalarının onları, sözlüklerin kullanım sıklığı yüksek öğeleri hâline getirdiğini ifade eder. Bu yüzden, akrabalık adlarının, hem ses hem de anlamca büyük bir çeşitliliğe sahip olarak yeni bilgi hâline getirilen yeni akrabalıkları ifade etmek üzere kendi aralarında yeni birleşik sözler oluşturduklarını ilave eder [*bik eçe(si)* 'bey hanımı' > *bikeç ~ biyçe > biçe*; *kan / han eş(i)* veya *kan/han eçe(si)* 'bey hanımı' > * *kaniç > haniş / kaniş*; *han eme(si) > hanum > hanım*; *beg eme(si) > begüm > begim*; *aga + beg > ağabey > abi*, vb.].

Karaağaç'a (1989: 81-89) göre; çoğunu akrabalık adları ve unvanların oluşturduğu bu sözlerin genellikle kendi aralarında, bazen de başka sözlerle oluşturdukları birleşik yapılar, Ural-Altay dillerinde araştırmalar yapan bilginlerce birleşik sözler olarak değerlendirilirken, aynı sözlerin Türkçedeki birleşiklerinin açıklanması, G. Németh, A. Zajaczkowski, M. Räsänen, O. Pritsak, G. Doerfer, A. N. Kononov gibi Türkologlarca nedense bir problem hâline getirilmiştir.[4] Bu birleşik sözler, genellikle dişilik ekleri, bazen de küçültme ekleri almış şekiller olarak gösterilmişlerdir ve Türkçede "*+çA, +çık, +kA, +kAn, +m*" gibi çeşitli dişilik ve küçültme eklerinin var olduğu ileri sürülmüştür. Bu araştırmacılara göre dişilik ifade eden bazı ekler Türkçede oldukça geç devirlerde ortaya çıkmıştır. Yazara göre, bu görüş yanlıştır. Türkçede, çoğu Ural ve Altay dillerinde ortak olan *ebe ~ eme, ög, eke, eçe, ata ~ aça, ana, aba, beg, er, tor ~ çor~ ur-ı, eş, oğul, kız* gibi unvan ve akrabalık adlarıyla - yeni unvan ve akrabalıkları karşılamak üzere- türetilen yeni sözler, türemiş değil, birleşik sözlerdir. Bu birleşik sözlere katılan unsurlar, ne kadar yıpranırlarsa yıpransınlar, ek olarak görülemezler. Bu yıpranmış şekiller, ne dişilik ne de küçültme ekleridir; bunlar bir araya gelerek birleşik sözler yapan akrabalık adlarıdır. Ural ve Altay dillerinin hiçbirinde cinsiyet kavramı bağlı morfemlerle ifade edilmez, bu dillerde her cins için ayrı bir kök vardır. Dolayısıyla dışardan bakıldığında ek olarak adlandırılmağa ne kadar müsait görünürlerse görünsünler, bu şekillerden hiçbiri, cinsiyet belirleyici bir bağlı morfem olarak görülemez, dişilik veya erkeklik eki olarak isimlendirilemez, hele Türkçede Slavcadan alınmış bir dişilik ekinden ise hiç söz açılamaz.

Görüldüğü üzere Türkçede dişilik eklerinin varlığı konusunda birbirinden farklı görüşler mevcut. Esasen, araştırmacıların çoğu Türkçede asli dişilik eklerinin bulunmadığı, bu yapıların geç dönemde ortaya çıktığı konusunda hemfikir durumdalar; ama *hanım, begüm/beğim, biçe/beçe, bikeç, haniş/kaniş, ağaça, tanrıça* gibi sınırlı sayıdaki kelimelerdeki dişilik belirten yapıların Türkçenin sonraki devirlerinde

---

[4] Günay Karaağaç'ın makalesinden naklen: (Gyula Németh, *KCsA* II 1932, s. 452-454. / Ananjasz Zajaczkowski, "Sufiksy imienne i czasownikowe w jezyku zachodniokaralmskim", *PAU*, *PKO* 15, 1932. / Martti Räsänen, *Materialian zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki 1957, s. 51-52. / Omeljan Pritsak, "Das Karaimische", *PhTF* I, Wiesbaden 1959, s. 330-331. / Gerhard Doerfer, "Das Gagausische", *PhTF* I, Wiesbaden 1959, s. 268. ve *TMEN* II, s. 411-413.).

ortaya çıkan yeni dişilik ekleri olarak mı adlandırılacağı, yoksa bunların ne kadar şekil değiştirirlerse değiştirsinler hâlâ iki kelimeden oluşmuş akrabalık adları olarak mı nitelendirileceği konusunda tartışmalar devam etmekte.

Bize göre, bu konu tartışılırken Türkçede kelimelerin (mesela bazı şahıs zamirlerinin) zamanla ekleşebilme[5] özelliğine sahip olduğu konusunu, Hatiboğlu'nun (1974: 331-340) deyişiyle "bazı eklerin başlangıçta ayrı sözcükler oldukları hâlde, kullanılış ve anlam zorunluluğu ile zamanla ek durumuna geçmeleri (*eli ile* > *eliyle, gelmiş idi* > *gelmişti, seğ men, köle men* > *seğmen, kölemen, kocaman, şişman* gibi)" hususunu göz önünde bulundurmak gerekir. "Türk dilinin ekleştirme temayülü iyi bir şekilde incelendiğinde Türkçenin uzun tarihi boyunca morfolojik unsurlarının tamamına yakınının çeşitli kelimelerden ekleştiği görülecektir (*karında eş* > *karındaş, arkada eş* > *arkadaş, gele umadı* > *gelemedi, taş turur* > *taştır, gele yorır* > *geliyor* gibi.). Ekleşen bu şekillerden bir bölümünün, daha sonra yeni ve farklı bazı eklerin oluşturulmasında yeniden görev aldıkları da ayrıca söz konusu edilmesi gereken bir husustur." (Buran, 2008: 154). "Şimdiki zaman ekinin ve ekfiilin dilbilgiselleşmesi bağımsız morfemleri bağımlı morfemlere dönüştürdüğü hâlde, bazı edatların oluşması zarf-fiil yardımıyla gerçekleşir. *gör-e* > *göre, de-(y)-e* > *diye, değ-* > *değin, ötür-ü* > *ötrü* bunlardan bazılarıdır. Türkçede kullanılan *yeter ki, yoksa, tut ki, kaldı ki, demek, demek ki, ister… ister…, …olsun …olsun* vs. gibi bağlaçları da dilbilgiselleşmiş unsurlar olarak kabul edebiliriz." (Demirci, 2008: 138) "Sonradan ve bilhassa bir kelimenin ekleşmesi ile teşekkül etmiş bulunan eklerde, ek ile fonksiyonu arasında ekin türediği morfemlerin mana ve vazifelerine dayanan, bir dereceye kadar mantıkî bir münasebet de mevcuttur." (Ergin, 1962: 119).

Ayrıca Türkçenin asırlardır kültürel ilişkide ve kelime alışverişinde bulunduğu bazı dillerde cinsiyet kategorisi mevcuttur. Bundan dolayı "cinsiyet" kategorisinin değilse bile "cinsiyet mantığı"nın kültürel ve dil bilgisel etkilenme sonucu zamanla dilde yer edinmeye başladığı da düşünülebilir. Mesela dilimize Fransızcadan giren "patron" ve İtalyancadan giren "imparator" kelimelerinin dişil şekilleri de Türkçede bu cinsiyet mantığıyla "*patroniçe*" ve "*imparatoriçe*" şeklinde türetilmiştir (Burada bu iki kelimedeki dişilik bildiren ekin Sırpça "kralitsa/kraliçe" kelimesindeki +*içe* eki olduğu ve bu iki kelimede örnekseme yapıldığı da söylenebilir. Ancak ekin kökeni kadar önemli olan şey, Türkçenin, alıntılanmış iki kelimeyi -cinsiyet mantığıyla- dişillik bildiren bir hâle çevirmesidir.)[6]

2.2. Sözlüksel ve Anlamsal Bakımdan Cinsiyet İfade Eden Türkçe Kelimeler

Türkçede bazı kelimeler dil bilgisel açıdan olmasa da sözlüksel ve anlamsal bakımdan cinsiyet ifade etmektedir. Yani anılan kelimeler sadece erkek veya dişi varlıklar için kullanılmakta; eril ya da dişil nesne ve varlıklara işaret etmektedirler. *Türkçe Sözlük*'teki (TDK, 2005) taramalarımız sonucunda tespit ettiğimiz bu kelimeleri -

---

[5] Bu hadise *dilbilgiselleşme/gramerleşme* (Alm. *grammatikalisierung*, Fr. *grammaticalisation*, İng. *grammaticalisation*) terimiyle adlandırılmaktadır (bkz. Demirci, 2008: 138)

[6] Türkçede cinsiyet olup olmadığı konusuna Güden "cinsiyet ayrımı" bağlamında yaklaşmıştır: "Dilbilgisi bakımından bir dilin cinsiyetçi olmaması o dilin cinsiyetçilikten uzak olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü dil sadece kurallarıyla değerlendirilemez. Dil; kurallarının yanı sıra sözcükleri, atasözleri, deyimleriyle de cinsiyetçi özelliğe sahip olabilir. Görünüşte cinsiyetçi olmayan Ural-Altay dil ailesine ait dillerde de kadını zorunlu rollere iten, onu aşağılayan ve ikincil gösteren ifadeler kullanılmaktadır. Örneğin, bu dil ailesine dahil olan Türkçede; 'eksik etek' ifadesi onu aşağılarken, "bilim adamı, işadamı" gibi ifadeler de kadının belli alanlarda yer almadığını ima eder (Güden 2006: 30)."

dil bilgisel açıdan değil, anlamsal bakımdan "erillik" ya da "dişillik" ifade etmelerinden dolayı- ***erilimsi*** ve ***dişilimsi*** olarak isimlendirebiliriz:

2.2.1. Anlamca Erillik Belirten (Erilimsi) İsimler[7]

abi, adam, ağa, ağababa, ağabey, aka, alp, alperen, amca, amca oğlu, ata, ay dede, baba, baba adam, babaç, bacanak, başaktör, başbuğ, başçavuş, başkan, başimam, başmuallim, başmüdür, müdür, başmüezzin, başpapaz, başpehlivan, başpiskopos, başyaver, bay, bey (I), beyefendi, beyzade, bilge, boğa, buğra, büyük baba, büyük peder, damsız, dayı, dayı oğlu, dede, el oğlu, emmi oğlu, erkeç, erkek, er, güvey, güveyi, hakan, hala oğlu, hırbo, iç güveyi, ini, kayın, kayınbaba, kayınbirader, kayınço, kaynata, kızan, koca, nonoş, oğlan, oğul, oğlancı, sütbaba, sütoğul, üvey oğlan, üvey baba, yiğit vb.

2.2.2. Anlamca Dişillik Belirten (Dişilimsi) İsimler

aba, abla, ablacı, ahretlik (1 ve 2. anlam), amca kızı, ana, ana kadın, ana kraliçe, ana yarısı, anaç, anne, anneanne, arı beyi, avrat, ay parçası, ayın on dördü, babaanne, babaçko, bacı, baldız, başaktris, başhostes, başhemşire, başrahibe, bayan, begüm, bibi, büyük anne, gelin, dayı kızı, dul, el kızı, emmi kızı, gelin, gelinlik kız, görümce, hala kızı, hanım, haspa, hatun, hayat kadını, kadın, kadın ana, kadın nine, kaltak, kancık, karı, kaynana, kız, kızlık (3. anlam) kocakarı, kötükadın, kuma, odalık, paçoz, sevici, sokak kadını, sokak kızı, sürtük, sütanne, sütkız, sütnine, şıllık, tanrıça, üvey ana, üvey anne, üvey kız, zamazingo vb.

2.2.3. Anlamca Erillik Belirten (Erilimsi) Sıfatlar

abazan, alp, ayıboğan, baba, babaca, babacan, babacıl, badem bıyıklı, bıyıklı, bıyıksız, boynuzlu, çapkın, çember sakallı, çok karılı, dallama, daltaban, dalyarak, damsız (II) (1. anlam), delifişek, delikanlı, demir bilek, demir yürek, dızman, didon sakallı, didona sakallı, erkek, fukara babası, gidi (3. anlam), hırbo, hırt, hırtapoz, kadıncıl, kadınlı, kadınımsı, kadınsı (2. anlam), kadınsız, kakavan, kaltaban, karı ağızlı, karısı ağızlı, karısı köylü, kaytan bıyıklı, kazak (II) (2. anlam), kazma (4. anlam), keçi sakal, keçi sakallı, keskin (5. anlam), kılıbık, külhanbeyce, lavuk, pala bıyık, pala bıyıklı, pırasa bıyıklı, pos bıyıklı, sakallı, sakalsız, suna boylu, sünnetli, sünnetsiz, şahin bakışlı, traşsız (1. anlam), top sakal, top sakallı, toraman, yağız (3.anlam), yakışıklı, yiğit, zibidi vb.

2.2.4. Anlamca Dişillik Belirten (Dişilimsi) Sıfatlar

ahu gözlü, ahu parçası, alımlı, alımlı çalımlı, ateşli (3. anlam), ay parçası, aybaşılı, babaçko, balık eti, balık etinde, başörtülü, baylan, bilezikli, cadaloz, ceylan bakışlı, cilveli, cilvesiz, cimcime (2. anlam), civelek, çarşaflı (2. anlam), çarşafsız (2. anlam), çeyizli, çeyizsiz, dişisel, dudu dilli, duvak düşkünü, duvaklı (1. anlam), duvaksız, dünya güzeli, emzikli (2. anlam), erkekçil, ersiz, eteği arı, eteği temiz, eteğine eğri, eteğine pis, etine dolgun, evcimen (2. anlam), feraceli, feracesiz, fıkır fıkır, fıkırdak, fingir fingir, gelinlik (4. anlam), göğüslü (3. anlam), göğüslüce, gökçek, hanım (4. anlam), hanım hanımcık, işveli, kadın, kadınca, kahpece (1. anlam), kahpecik, kâküllü, kalem kaşlı, kancık (3. anlam), kapalı (4. anlam), kırıtkan, kızlık (2. anlam), kocalı, kocasız, körpe, kumalı, kumasız, makyajlı, makyajsız, mantolu, mantosuz, nazlı (1. anlam), oynak (4. anlam), örtülü (1. anlam), peçeli, peçesiz, perçemli, pürçekli, pürçeksiz, pürçüklü, pürçüksüz, servi boylu, sezaryenli, sezaryensiz, sırma saçlı, şiveli (1. anlam), tahta göğüs, tahta göğüslü, telli duvaklı, tesettürlü, vesikalı (2. anlam), yaşmaklı, yaşmaksız, yeldirmeli, yeldirmesiz, yelloz, yemenili, yosma, zilli (2. anlam), zilli maşa (2. anlam) vb.

2.2.5. Anlamca Erillik Belirten (Erilimsi) Zarflar

---

[7] Kelime türlerinin isim/sıfat/zarf olarak belirlenmesinde *Türkçe Sözlük* referans alınmıştır.

adamca, adamcasına, askerce, askercesine, aslanca, aslancasına, babacanca, babayiğitçe, delikanlıca, efece, erce vb.

2.2.6. Anlamca Dişillik Belirten (Dişilimsi) Zarflar

anaca, fettanca, hamaratça, kız başına, yosmaca vb.

2.2.7. Anlamca Erillik Belirten (Erilimsi) Fiiller

babalanmak, dayılanmak, efelenmek, horozlanmak, kabadayılanmak, kabadayılaşmak, kadınlaşmak, karılaşmak, kılıbıklaşmak, yiğitlenmek, yiğitleşmek vb.

2.2.8. Anlamca Dişillik Belirten (Dişilimsi) Fiiller

aşermek, boğasamak, cadalozlaşmak, cilvelenmek, ersemek, fıkırdanmak, fıkırdaşmak, fingirdemek, fingirdeşmek, kahpelenmek, kahpeleşmek, kırıtmak, koçsamak vb.

2.2.9. Anlamca Erillik Belirten (Erilimsi) Ünlemler

aslan, aslanım, koç, koçum, ağabey, amca, babalık, beyefendi, beybaba, beykardeş, çapkın, dayı, dede, delikanlı, mirim, oğul vb.

2.2.10. Anlamca Dişillik Belirten (Dişilimsi) Ünlemler

anam, ana, bacı, bayan, hanımanne, hanımefendi, kız, nine, teyze, yenge vb.

2.2.11. Türkçedeki kimi ifadeler şekil bakımından eril gözükse de anlam bakımından yansızlaşmıştır: *altın adam, bilim adamı, iş eri, sanat eri.*

Kimi ifadeler şekil bakımından dişil gözükse de anlam bakımından yansızdır: *anaç.*

Kimi ifadeler de şekil bakımından eril gözükse de anlam bakımından dişildir: *arı beyi, babaçko.*

2.3. Şahıs Adı Olarak Verilen Cins İsimlerinde Cinsiyet Kategorisi

Budda (1945: 398-410) kelimelerin dil bilgisi bakımından nasıl bir toplum baskısı sonucunda erkek, dişi, yansız diye cinslere ayrıldığını anlamak için bütün olayları genel bir kuralda toplamaya çalışmanın değil, topluluklara göre ayrı ayrı sebepleri bulup meydana çıkarmanın daha doğru olduğunu ileri sürer. Bunun devamında, Cava dilinde, Güney Amerika dillerinde; Eski Roma'da, Kuzey Afrika'da, Brezilya'da, Doğu Afrika'da, Yeni Gine'de, Avustralya'da bulunan bazı kabile ve topluluklarda kadın/erkek dillerinin nasıl gelişim gösterdiğini inceler. Budda'ya göre kelimeleri cinslere ayıran sebeplerin bir tanesi de mitolojik tasarlardır. Efsanelerde tanrı, kahraman sayılmış olan *Güneş, Ay, Yeryüzü, Deniz* gibi tanrıların erkek ya da kadın sayılmaları, bunları adlandıran kelimeleri de erkek-dişi diye ikiye bölmüştür.

Yund genel olarak Türkçedeki adlarda Arapça, Fransızca adlarda olduğu gibi erkeklik ve dişilik ayrımı olmadığını ifade eder; fakat ona göre, *gerek benzetme gerekse gelenek bakımından* kimi Türkçe sözcüklerde erkeklik ve dişilik simgelenmiştir. Bunun da etkin nedeni dilin kendi yapısı ve sözcük alışı yapılan ulusların dillerinin etkisidir. Yund'a göre *tutum, gelenek, benzeyiş bakımından erkeklik ve dişilik kazanmış* Türkçe kelimeler de vardır: "bıçak" erkek, "makas" kadın… Kimi kez de aynı kavram hem erkek hem dişi simge alır: "ay" gibi. "Ay ata", "Ay dede" dediğimiz gibi, "Ay ana", "Ay kadın", "Ay hanım" da denir. "Ay" erkek olunca "güneş" de kadın olmak gerekir. "Toprak"a, besleyip büyüttüğü için "Toprak ana" denir, dişilik verilir. "Gök" ise atadır, yağmuru ve rüzgârı gönderir. Bunun için "gök" erildir. Denizlerde kadınlık,

yüksek tepelerde ise -Tanrı'ya yakın olduğu için- babalık vasıfları vardır. Bu şekildeki nitelendirme ve adlandırmalar fabllarda daha sık görülür (Yund, 1980: 6).

Bu bakış açısıyla kelimeler incelendiğinde cins isimlerinin şahıs adı olarak verilişi esnasında cinsiyet kategorisini andıran kullanılışların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, *gökyüzü ile ilgili adların, kahramanlık ve yiğitlikle ilgili adların, madenlerin ve sert cisimlerin, avcı ve yırtıcı hayvanların* adlarının genellikle erkeklere; *çiçek ve bitki adlarının, avlanan hayvanların isimlerinin, sevgi belirten adların ve kıymetli taş adlarının* -yine genellikle- kadınlara şahıs adı olarak verildiği tespit edilmiştir:[8]

Erkek şahıs adları:

Gökyüzü ile ilgili adlar: *Bulut, Yıldırım, Şimşek, Tufan, Tayfun, Gündüz, Günhan, Günay, Günbay, Günbek, Gündoğan, Ogün, Ergün, Ayhan, Aykut*. ("Ay" ve "Gün" kelimelerinin kadın şahıs adı olarak kullanıldığı da görülmektedir: *Aynur, Aycan, Aykız, Aylin, Nuray, Beray, Günbatu, Günfer* vb.)

Kahramanlık ve yiğitlikle ilgili adlar: *Alp, Alpaslan, Alpay, Alper, Bahadır, Batur, Baturalp, Barlas, Baskın, Hakan, Savaş, Asker, Cenk, Kağan, Cihangir, Kahraman, Cesur, Yiğit, Koçyiğit, Eryiğit, Yavuz*.

Madenler ve sert cisimler: *Çelik, Kaya, Demir, Damar, Timur, Bakır, Tunç, Toprak*.

Avcı ve yırtıcı hayvanlar: *Atmaca, Aslan, Bars, Çaylak, Doğan, Kaplan, Kurt, Bozkurt, Kartal, Şahin*.

Kadın şahıs adları:

Çiçek ve bitki adları: *Çiçek, Erguvan, Lâle, Gül, Gonca, Karanfil, Mine, Menekşe, Nergis, Orkide, Ortanca, Sümbül, Reyhan, Yasemin, Başak, Çiğdem, Yaprak, Yonca*.

Avlanan hayvan adları: *Ceren, Ceylan, Suna, Ahu, Keklik, Kelebek, Sumru, Kumru*.

Sevgi belirten adlar: *Sevgi, Sevi, Sevcan, Sevil, Sevilen, Sevilay, Sevgül, Nazlı, Güler, Neşe, Şefkat.*

Kıymetli taşlar: *Altın, Elmas, Gümüş, Firuze, İnci, Miyase, Mücevher, Topaz, Yakut, Zümrüt*.

Buradan yola çıkarak, Türkçede veya Türkçeyi kullanan toplumların zihinlerinde gökyüzü ile ilgili varlıkların, kahramanlıkla ilgili adların, maden ve sert cisim isimlerinin, avcı ve yırtıcı hayvan adlarının *eril*; çiçek ve bitki adlarının, avlanan hayvan adlarının, sevgi ve şefkat gibi soyut kavramlarla ilgili adların ve kıymetli taş adlarının *dişil* nitelikli kelimeler olarak kabul edildiği söylenebilir.

Sonuç

Türkçede esasen bulunmayan bazı dil bilgisel özelliklerin sonraki dönemlerde dilde ortaya çıktığı sıkça vuku bulan bir hadisedir. Söz gelimi, Farsça asıllı olduğu da düşünülen ki'li birleşik cümle bugün Türkçede çok yoğun olarak kullanılan bir cümle türüdür (Ergin, 1962: 405-406). Yine, Türkçede esas olarak bulunmayan "f" ve "h" sesi

---

[8] Bu konuyla ilgili olarak Şenel ŞİMŞEK'in yüksek lisans tezinde (2006) bazı konulara temas edilmiştir. Biz buna ek olarak Türk Dil Kurumu'nun sanal *Kişi Adları Sözlüğü*'nü tarayarak bu sınıflandırmayı yaptık. bk. http://www.tdk.org.tr/TR/AdArama.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF0BF5B4755D05B9EB

zamanla ses değişmeleri sonucunda ortaya çıkan kelimelerde (*kan* > *han*, *katun* > *hatun*, *övke* > *öfke*, *uvak* > *ufak* gibi) ve yansımalarda (*fısıltı*, *fırıldak*, *üflemek*, *hışırtı*, *hırıltı*, *horlamak* gibi) kullanılmaya başlamıştır. Aynen bunlar gibi:

Türkçede genel anlamda dil bilgisel cinsiyet kategorisi yoktur. *Hanım*, *begüm*, *biçe/beçe*, *bikeç*, *haniş/kaniş*, *témürçe*, *ağaça*, *tanrıça* gibi birkaç kelimedeki dişilik belirten ekler de (akrabalık adlarının şekil değiştirip ekleşmesiyle) zamanla ortaya çıkmış, ama yaygınlık kazanmamış dişilik ekleri olarak değerlendirilebilir.

Türkçe tarihî devirlerinden itibaren cinsiyet kategorisine sahip dillerle kültürel ilişkide bulunmuş, cinsiyet ifade eden alıntı kelimeler Türkçede çok kullanılmıştır. Türkçenin söz varlığında erillik ve dişillik ifade eden alıntı kelimeler hâlâ mevcuttur (Ar. *merhum - merhume*, *esir - esire*, *hamil - hamile*, *kâtip - kâtibe*, *sahip - sahibe*, *muallim - muallime*, *müdür - müdire*; Fr. *dansöz - dansör*, *suflöz - suflör*, *arşidüşes - arşidük*, *barones - baron*, *düşes - dük*; Sl. *kral - kraliçe*; Rus. *çar - çariçe* gibi). Bu kelimelerin etkisiyle bazı şahıs adlarında ve cins isimlerinde Türkçe kelimelere Arapça dişilik ekinin getirildiği örneklere de rastlanmaktadır: *Sevdiye (kadın adı)*, *yazariye (kadın yazar)* gibi.

Türkçede bazı kelimeler dil bilgisel açıdan olmasa da sözlüksel ve anlamsal bakımdan cinsiyet ifade etmektedir. Yani bazı kelimeler sadece erkek veya dişi varlıklar için kullanılmakta; eril ya da dişil nesne ve varlıklara işaret etmektedir. "İsim, sıfat, zarf, fiil ve ünlem" türündeki bu kelimeler eril ya da dişil varlıkları 'anlamsal ve sözlüksel' olarak karşıladığı için *erilimsi* veya *dişilimsi* olarak isimlendirilebilir.

Cins isimlerinin şahıs adı olarak verilişi esnasında cinsiyet kategorisini hatıra getiren kullanılışların ortaya çıktığı görülmektedir. Söz gelimi "gökyüzü ile ilgili adlar, kahramanlık ve yiğitlikle ilgili adlar, madenler ve sert cisimlerin adları, avcı ve yırtıcı hayvanların adları" genellikle erkeklere; "çiçek ve bitki adları, avlanan hayvanların isimleri, sevgi belirten adlar ve kıymetli taş adları" da kadınlara şahıs adı olarak verilmektedir.

Buradan yola çıkarak, Türkçede veya Türkçeyi kullanan toplulukların zihinlerinde gökyüzü ile ilgili varlıkların, kahramanlıkla ilgili adların, maden ve sert cisim isimlerinin, avcı ve yırtıcı hayvan adlarının *eril*; çiçek ve bitki adlarının, avlanan hayvan adlarının, sevgi ve şefkat gibi soyut kavramlarla ilgili adların ve kıymetli taş adlarının *dişil* nitelikli kelimeler olarak kabul edildiği söylenebilir.

Not: Hazırlanma sürecinde makalemi gözden geçiren, tenkit ve önerileriyle katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Osman F. Sertakaya, Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalin ve Prof. Dr. Nurettin Demir'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (1977). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: TDK.
BUDDA, H. Ömer (1945). "Kelimeler Niçin Cinslere Ayrılmışlardır?", *Türk Dili Belleten*, Ankara, (Kasım) III. Seri, Sayı 4-5: 398-410.
BURAN, Ahmet (2008). "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", *Makaleler*, haz. Ercan Alkaya vd., Ankara: Turkish Studies Yay.
ÇAĞATAY, Saadet (1962). "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler", *TDAY Belleten 1962*, Ankara: 13-49.
DEMİRCİ, Kerim (2008). "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme", *bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 45, Bahar 2008, Ankara: 131-146.
EMRE, Ahmet Cevat (1943). *Türkçede İsim Temelleri*, İstanbul: TDK.
ERGİN, Muharrem (1962). *Türk Dil Bilgisi*, 2. bs., İstanbul.
GENCAN, Tahir Nejat (1966). *Dilbilgisi*, İstanbul: TDK.
GÜDEN, Menekşe Pınar (2006). *Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
HATİBOĞLU, Vecihe (1974). "Türkçede Eklerin Kökeni", *Türk Dili*, c. XXIX, sy. 268, Ankara: 331-340.

KARAAĞAÇ, Günay (1989). "Dişilik ve Küçültme Ekleri mi?", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 5, İzmir: 81-90.
Kişi Adları Sözlüğü (www.tdk.gov.tr), 1-30 Ocak 2008.
KONONOV, Andrey Nikolayevich (1968). "İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı", *TDAY Belleten 1968*, Ankara: 81-88.
KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
KÖSERAİF, Fuat (1941). "-Ça, -çe eki Dişilik Eki midir?", *Çınaraltı*, sy. 13, İstanbul: 11.
ŞİMŞEK, Şenel (2006). *Kadınlararası Konuşma Sürecinde Toplumsal Cinsiyetin Dil Üzerinden Sergilenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Türkçe Sözlük (2005). 10. bs., Ankara: TDK Yay.
YUNC, Kerim (1980). "Dilimizdeki Cansız, Soyut ve Somut Kavramlarda Erkeklik ve Dişilik", *Türk Folkloru*, c. 1, sy. 6, İstanbul: 6.